

УДК 316.75

Абсолютна мораль в умовах глобалізації: соціологічні аспекти проблеми

Ніколаєвська А. М.

Стаття присвячена проблемі існування універсальних моральних систем в умовах сучасного світу, що глобалізується. Представлена аргументація прихильників і противників сучасних варіантів ідеї універсальної моралі. Наведено дані емпіричного дослідження, що свідчать про неоднозначність тенденцій в сфері моральних переваг сучасного студентства. Автор вважає, що врахування результатів соціологічних досліджень щодо особливостей моральної повсякденності буде сприяти створенню більш життєздатних та ефективних проектів в сфері глобальної етики.

Ключові слова: універсальна (глобальна) мораль, абсолютна мораль, партикулярна мораль, моральна інновація, моральна повсякденність.

Статья посвящена проблеме существования универсальных моральных систем в условиях современного глобализирующегося мира. Представлена аргументация сторонников и противников современных вариантов идеи универсальной морали. Представлены данные эмпирического исследования, свидетельствующие о неоднозначности тенденций в сфере моральных предпочтений современного студенчества. Автор считает, что учет результатов социологических исследований особенностей моральной повседневности будет способствовать созданию более жизнеспособных и эффективных проектов в сфере глобальной этики.

Ключевые слова: универсальная (глобальная) мораль, абсолютная мораль, партикулярная мораль, моральная инновация, моральная повседневность.

The article is devoted to the problem of universal moral systems existence in conditions of a modern globalized world. The argumentation of associates and antagonists of modern versions of universal morals idea is presented. The empirical research data, that certify an ambiguity of tendencies in moral preferences sphere of the modern students. The author considers that taking into account of sociological researches results of moral everyday life would promote a creation of more efficient projects in global ethics sphere.

Key words: universal (global) morals, absolute morals, particular morals, moral innovation, moral everyday life.

Поняття "глобалізація", як відомо, виникло насамперед для характеристики процесів транснаціонального функціонування економіки та інформації, які зробили прозорими, принаймні для фінансово-інформаційних систем, національно-державні кордони та забезпечили очевидні переваги тим, хто залучився до технологічно-інформаційної революції. Зрозуміло, що ключовими факторами глобалізації є інформаційний, економічний та технологічний, але не варто ігнорувати й те, що глобалізація як новий тип соціальної трансформації, як процес інтенсифікації соціальних відносин пов'язаний із ціннісними аспектами, з культурою як такою, з моральними та релігійними системами тощо.

Констатуючи неминучість глобалізаційних процесів у сучасному світі, вчені визнають разом з тим, що глобалізація супроводжується ростом деяких негативних тенденцій розвитку людства, посиленням безпорядку, що теж має глобальну природу. Одна з актуальних проблем, що є наслідком глобалізаційних процесів – криза ідентичності, що знаходить прояв у невідповідності критеріїв самототожності та самоідентифікації новому порядку речей та стосується не лише окремої особистості, а й цілих народів. Культурні зміни безпосередньо пов'язані зі змінами ідентичності або/та опором цим змінам, що, за образом висловом Жана-Луї Амселля, актуалізує питання "війн ідентичностей" [1, с. 80]. Варто згадати в цьому контексті й, наприклад, одну з авторитетних теорій, що описують процеси міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації – теорію зіткнення цивілізацій (С. Хантінгтон). Відповідно до цієї теорії, глобалізація не має наслідком культурну гомогенізацію, не сприяє взаємопорозумінню культур і народів, а навпаки – може призвести за умов неадекватної політики до їх зіткнення та протистояння, які вчений розглядає, зокрема, як спроби зберегти ідентичність певними традиційно орієнтованими цивілізаціями (ісламською, православно-християнською тощо), які прагнуть зберегти та захистити в тому свої традиції, цінності, моральну атмосферу тощо.

Інституціоналізація нових підходів до постановки та вирішення питання про мораль в умовах глобалізації все частіше повертає дослідників до проблеми абсолютної моралі, яка в новітньому звучанні представлена насамперед спробами формулювання ідеї універсальної (глобальної) моралі як такого духовного феномену, що покликаний в умовах сучасного світу забезпечити мінімальний базовий консенсус між людьми, які мешкають в різних країнах, з питання цінностей і норм. В царині релігії такі прагнення пов'язані насамперед зі становленням релігійного екуменізму. Ще в 1993 році Парламент релігій світу прийняв так звану «Декларацію про глобальну етику», основний принцип якої – вимога ставитися «до будь-якої людської істоти по людськи», що конкретизується в таких базисних положеннях: ненасильство та повага до життя; солідарність і справедливий економічний порядок; терпимість і правдивість; рівні права та співробітництво чоловіків і жінок тощо [2, с. 16].

Критика, що спрямовується проти ідеї абсолютної моралі, найчастіше зосереджується, як зазначає А. А. Гусейнов, на трьох основних аспектах. По-перше, йдеться про неможливість формулювання такої моралі насамперед тим, що вона передбачає наявність абсолютного суб'єкта, і якщо навіть можна припустити існування безумовного закону, то виникає цілком закономірне питання, хто може сказати, у чому полягає його сутність і хто в такому випадку може обґрунтовано пред'явити його до виконання. По-друге, абсолютна мораль, як і будь-що абсолютне, не маючи можливості втілитися у конкретних адекватних вчинках, приречена на те, щоб залишитися у "світі думок", оскільки вчинок завжди є вчинком конкретного суб'єкта в конкретних обставинах, маючи при цьому відносно унікальний характер. Дійсно моральна особистість не обмежується лише бажанням бути моральною, вона виявляє себе такою; для неї недостатньо знати, що існує її обов'язок як такий, перед людством, їй потрібно визначити його сутність за конкретних обставин перед конкретними людьми. Й нарешті, оскільки абсолютна мораль не має адекватних форм прояву, то будь-які реальні форми її

“матеріалізації” завжди виявляються неадекватними [3, с. 4-5].

У той же час важко не погодитись з авторами, які цілком, на наш погляд, справедливо розглядають абсолютну мораль як вчасне нагадування про нашу приналежність до роду людського, як засіб виживання та збереження цивілізації, актуалізуючи й наукові студії проблем, пов'язаних із пошуками об'єднувальної сучасне людство ідеї. Насамперед постає питання про життєспроможність універсальних моральних цінностей, про готовність і ймовірність їх інтеріоризації в умовах різних культурно-конфесійних соціальних утворень.

Ідея абсолютної моралі може за певних умов розглядатися як ефективний спосіб боротьби за виживання сучасної цивілізації, однак слід пам'ятати, що домінуючий акцент на спільності та універсальності може “закрити” собою морально суттєві відмінності, а зосередження на нормативних правилах призводить до ігнорування або недооцінки конкретних етичних мотивацій. Як наслідок цього, замість зменшення протиріч та пом'якшення конфліктів, людство може прийти до посилення протистоянь та соціальних антагонізмів. Моральний універсалізм по суті нехтує конкретними ситуаційними відмінностями моралі, ігноруючи проблеми мотивації та мотиваційних ресурсів, значною мірою обумовлених економічними та соціокультурними особливостями конкретних суспільств та окремих соціальних спільнот. По суті це, на наш погляд, зближує позиції прихильників універсальної моралі з їхніми опонентами, зокрема, з тими дослідниками, що відстоюють ідеї партикулярної моралі, індивідуалізації морального життя та занепаду моралі в сучасному світі.

Вже на початку вісімдесятих років минулого століття з'явилися згадки про “два індивідуалізми”, існування яких можна виявити в сучасних розвинених суспільствах: “утилітаристський” або “дарвінівський” та “експресивний” або “якісний”. Тому перед дослідниками постає проблема, пов'язана зі складностями пошуку та знаходження емпіричних індикаторів індивідуалізму, оскільки навіть у масштабних міжкультурних дослідженнях цінностей далеко не завжди вдається зафіксувати цілісний комплекс, якусь особливу конфігурацію цінностей, які б можна було охарактеризувати як власне “індивідуалізм”. Останній у багатьох пострадянських країнах поки що не відбувся як форма позитивного самоствердження особистості (а саме так презентує його ліберально-консервативна ідеологія на Заході), а має вигляд “негативного індивідуалізму”, який примушує людей бачити в інших небезпеку та сприяє формуванню почуття відчуженості від суспільства.

Неможна не брати до уваги й існування суттєвих відмінностей моралі різних соціальних груп, які співіснують в умовах одного соціуму (національних, вікових, статевих тощо). У такій ситуації сутнісні характеристики моральної свідомості можуть суттєво відрізнитися від тих висхідних принципів, які формулюються авторами окремих концепцій та пропонуються ними як детермінанти та концептуальні схеми морального життя певного суспільства. Але саме такі висхідні принципи й закладаються в підґрунтя практично всіх варіантів універсальної моралі, що часом унеможлиблює відстеження її реальних проявів та оцінку того чи іншого теоретичного конструкту щодо моралі з точки зору його “життєздатності”.

Окрім представників постмодерністських теорій, до табору противників ідеї універсальної моралі належать й прихильники феміністської парадигми. Серед них найчастіше згадують К. Гілліган, яка, не маючи за мету критику ідеї абсолютної моралі як такої, наполягала на існуванні суттєвих відмінностей між моральними установками та поведінкою чоловіків і жінок, тим самим фактично відстоюючи право на існування різних форм моралі партикулярної. На думку дослідниці, моральний поступ жінок відбувається на основі інших принципів, ніж чоловіків. У чоловічій свідомості світ існує як сукупність підпорядкованих зв'язків, ієрархії відносин, тому проблема захисту прав особистості вирішується чоловіками на основі моралі справедливості, яка тлумачиться ними мовою права, невтручання, законності. Для жінок моральною проблемою є збереження взаємовідносин, розширення й зміцнення взаємозалежності через включення якомога більшої кількості людей до сфери своєї турботи. Тому К. Гілліган вважала, що існують два типи морального міркування й оцінок вчинків: перший спирається на поняття абстрактної справедливості, другий – на людські відносини та турботу про ближнього [4].

Емпіричні дані, що були об'єктом нашого аналізу, отримані в ході досліджень “Вища школа як суб'єкт соціоструктурної трансформації” та “Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства”, здійснених колективом кафедри соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна за участю автора статті. За репрезентативною вибіркою у 2006 році було опитано 3057 студентів у 31 ВНЗ України, у 2008-2009 рр. – 3058 студентів 33 ВНЗ України. Характеристика моральних преференцій респондентів здійснювалася, зокрема, на підставі їхніх оцінок проявів моральної повсякденності, які ми розмістили в просторі, обмеженому такими поняттями як “девіація – моральний проступок – моральна інновація”. До першої групи явищ ми віднесли ті, що традиційно класифікуються як девіація (зловживання спиртними напоями, проституція, вживання наркотиків, крадіжки тощо), до другої – реалії нашої повсякденності, що не підлягають правовій оцінці та відповідному покаранню, а традиційно викликають негативне або просто неоднозначне ставлення громадської думки (розлучення, збереження сім'ї заради дітей, подружні зради, упереджене ставлення до представників окремих соціальних груп тощо). Третя категорія феноменів була представлена в інструментарії дослідження тими проявами повсякденності, які порівняно нещодавно стали фактами життя пострадянських країн або мали місце й раніше, але не визнавалися як такі, що існують або “легалізувались” останніми роками, тому не мають однозначної оцінки в категоріях “норма – відхилення (порушення)”. В цьому випадку йшлося, наприклад, про пробні шлюби, укладання шлюбного контракту, гомосексуалізм та реєстрацію одностатевих шлюбів, сексуальні домагання, сімейне насильство тощо.

У пошуку детермінант, що суттєво впливають на моральні позиції особистості, ми припускали, що ними можуть бути, зокрема, такі характеристики людини, як статева приналежність, залученість до сфери релігійного життя, що було підтверджено результатами аналізу емпіричної інформації [див., наприклад, 5; 6]. У даній публікації ми наведемо лише деякі результати, що свідчать про неоднозначність тенденцій в сфері моральної повсякденності студентства як соціальної групи.

Так, по більшості позицій дівчата висловили більш критичні оцінки щодо неприпустимості тих чи інших явищ. У таблиці 1 наведені дані (середні), які характеризують відмінності в оцінках юнаків і дівчат тих соціальних феноменів, які в цілому по всьому масиву опитаних отримали найнижчі та найвищі оцінки (ті складові моральної повсякденності, право на існування яких студенти практично не визнають і ті, ставлення до яких, згідно з результатами нашого дослідження, в цілому можна вважати толерантним). У той же час дівчата виявилися більш толерантними в оцінках, наприклад, таких, “моральних інновацій”, як гомосексуалізм та можливість реєстрації одностатевих шлюбів (таблиця 1 та таблиця 2).

Таблиця 1. Гендерні відмінності в оцінках деяких соціальних явищ (середні; min (негативна оцінка) – 1, max (позитивна оцінка) – 5) (масив 2006 року)

	Юнаки	Дівчата
1. Аборти	2,655	2,610
2. Безкоштовний проїзд у транспорті без права на це	2,806	2,596
3. Вживання наркотиків	1,523	1,158
4. Відмова від новонародженого	1,396	1,258
5. Відмова від турботи про батьків	1,447	1,306
6. Відмова від участі у виборах	2,906	3,021
7. Дошлюбні статеві стосунки	4,209	4,122
8. Збереження сім'ї заради дітей	3,747	3,288
9. Крадіжки особистого майна	1,384	1,233
10. Паління	2,529	2,564
11. Пробні шлюби	2,280	2,620
12. Рівноправність чоловіків і жінок в усіх сферах життя	3,665	4,363
13. Розлучення	3,158	3,447
14. Сексуальні домагання	1,474	1,113
15. Сімейне насильство	1,173	1,055
16. Торгівля людьми	1,172	1,079
17. Укладання шлюбного контракту	3,017	3,246

Таблиця 2. Ставлення до феноменів статевої моралі (середні; інтервал від 1 - абсолютно неприпустимо до 5 – цілком припустимо) (масив 2009 року)

	По масиву	Юнаки	Дівчата
1. Аборти	2,016	2,121	1,962
2. Гомосексуалізм	2,112	1,725	2,305
3. Дошлюбні статеві стосунки	3,707	3,848	3,639
4. Пробні шлюби	2,245	2,222	2,259
5. Проституція	1,661	2,131	1,425
6. Реєстрація одностатевих шлюбів	2,046	1,759	2,197
7. Поширення порнографії	1,788	2,221	1,569
8. Сексуальні домагання	1,248	1,477	1,127

Для аналізу впливу релігійного чинника на моральні орієнтації студентів ми обрали дві найчисельніші та майже ідентичні за обсягом групи респондентів, що були виділені за ознакою “відвідування церкви та богослужінь” (масив 2006 року). До першої увійшли ті респонденти, для яких така форма життєдіяльності не характерна, до другої – ті опитані, яких можна віднести до категорії “захожан” (відвідують богослужіння декілька разів на рік). За даними опитування, розходження у позиціях представників цих двох груп найбільш значимі, особливо це стосується ставлення до тих явищ, оцінка яких безпосередньо представлена, наприклад, в Євангелії. Так, в цілому “захожани” більш критично налаштовані щодо оцінок негативних явищ, також ця група респондентів виявилась більш поміркованою у своєму ставленні до деяких моральних “інновацій”. Слід зазначити, що в групі тих студентів, які відвідують богослужіння у відповідності до вимог Церкви (кілька разів на місяць та на тиждень й, принаймні, за цією ознакою можуть бути віднесені до категорії «воцерковлених»), оцінка зазначених та практично всіх представлених в анкеті негативних явищ значно більш критична. Помітно відрізняються оцінки тих, хто був опитаний в західному регіоні України (масив 2009 року), і ці відмінності поширюються на всі сфери людського життя, в тому числі, наприклад, й на статеві відносини (табл. 3).

Таблиця 3. Ставлення до феноменів статевої моралі (середні; інтервал від 1 - абсолютно неприпустимо до 5 – цілком припустимо) (масив 2009 року)

	По масиву	Східний регіон	Південний регіон	Центральний регіон	Західний регіон
1. Аборти	2,016	2,239	2,206	2,001	1,591
2. Гомосексуалізм	2,112	2,246	2,147	2,185	1,859
3. Дошлюбні статеві стосунки	3,707	3,938	3,826	3,676	3,356
4. Пробні шлюби	2,245	2,463	2,369	2,244	1,875
5. Проституція	1,661	1,676	1,730	1,721	1,527
6. Реєстрація одностатевих шлюбів	2,046	2,167	2,107	2,132	1,771
7. Поширення порнографії	1,788	1,809	1,843	1,846	1,663
8. Сексуальні домагання	1,248	1,244	1,239	1,328	1,190

У пошуку пояснення цих відмінностей ми висунули гіпотезу щодо обумовленості позицій студентів цього регіону їхньої залученістю до релігійного життя. Як свідчать отримані дані, кількість тих респондентів, що вважає себе віруючою людиною, тут дійсно значно більша (84% проти 57%, наприклад, на Сході). В даному підмасиві суттєво менше атеїстів та невіруючої молоді: 1% і 2% респондентів відповідно, у той час як в нашому регіоні їхня кількість, за даними опитування, дорівнює 7% та 10%.

Підводячи підсумки, слід зауважити, що виявлені нами особливості та відмінності оцінок, суджень та преференцій студентської молоді як впливової соціальної групи не протирічать в цілому ідеї створення універсальної моральної системи, а дають більш точні орієнтири для спрямування зусиль тих, хто працює над розробкою таких проєктів. Відмовлятися від них неможливо й з тих причин, що в сучасному світі почастилися спроби видавати певні приватні, а тому – відносні цінності за абсолютні, бездоганні та універсальні: "... партії говорять від імені історії, конфесії говорять б від імені Бога, одні держави та народи присвоюють собі права вершити суд над іншими..." [3, с. 12]. Зрозуміло, що для створення цілісної картини необхідно вивчати моральні позиції й інших соціальних груп та спільнот українського суспільства.

Література:

1. Амселль Ж.-Л. Глобализация: большой дележ или плохое упорядочение? // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 79-95.
2. Далларм Ф. Глобальная этика: преодоление дихотомии «универсализм» – «партикуляризм» // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 13-29.
3. Гусейнов А. А. Об идее абсолютной морали // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 3-12.
4. Гиллиган К. Иным голосом (Фрагмент книги) / Этическая мысль: научно-публицистические чтения – 1991 / Общ. ред. А. А. Гусейнова. – М.: Республика, 1992. – С. 352-371.
5. Ніколаєвська А. М. Гендерні особливості індивідуальної моралі / Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. – С. 401-404.
6. Ніколаєвська А. М. Реалії моральної повсякденності в оцінках пострадянського студентства // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2008. – № 795. – С. 166-172.